

МУЗИКА ОЛЕКСАНДР ЛЕОНІДОВИЧ*Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, Київ***ЗАГУРСЬКА ЕЛЬВІРА ВЛАДИСЛАВІВНА***Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, Київ***ЛІТЕРАТУРНО ОБДАРОВАНА ОСОБИСТІТЬ У ПСИХОЛОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ Д. М. ОВСЯНИКО-КУЛИКОВСЬКОГО**

У статті аналізується психологічна спадщина Д. М. Овсянико-Куликовського в контексті філософії, європейського та українського мовознавства та літературознавства кінця ХІХ – початку ХХ ст. Здійснено історико-психологічну реконструкцію поглядів Д. М. Овсянико-Куликовського на літературно обдаровану особистість. Це особа, яка розвинула екстраординарні літературні здібності, має видатні творчі досягнення і характеризується внутрішньою свободою та орієнтацією на нескінченне – загальнолюдські цінності поза часовими і груповими обмеженнями. Ґенеза літературно обдарованої особистості зумовлюється належністю до певної нації як джерела розвитку соціальних почуттів і володінням мовою, як джерела розвитку мислення. Ефективність літературної творчості забезпечується оптимальним співвідношенням свідомого й несвідомого, почуттів і мислення, яке сприяє економії думки; оволодінням методами літературної творчості, які дозволяють мистецьки зображувати типові, суспільно й особистісно важливі тенденції.

Ключові слова: *літературно обдарована особистість, національний геній, надсоціальні почуття, накопичення і збереження психічних сил, свідоме, несвідоме, інтуїція.*

Постановка проблеми. Розвиток сучасної української психології закономірно спирається на раніші наукові досягнення. Однак, наукова діяльність окремих учених замовчувалася з ідеологічних міркувань, і їхній вплив, як правило, доволі вагомий, залишався неартикульованим, розмитим, розчиненим у концепціях послідовників. Одне із завдань історико-психологічного аналізу полягає в тому, щоб відшукувати і систематизувати невизначені, іноді нечітко окреслені й фрагментарні, погляди того чи іншого вченого на окремі психічні явища, що, нагромаджуючись і концептуалізуючись, ставали передумовами або джерелами нових наукових напрямків чи теорій. У цьому зв'язку неабиякий науковий інтерес становлять праці видатного українського вченого Д. М. Овсянико-Куликовського.

Діяльність вченого-енциклопедиста припадає на кінець ХІХ – першу третину ХХ століття. Його наукову спадщину складають численні праці з мовознавства, літературознавства, сходознавства,

лінгвістики, культурології та психології. З усього розмаїття проблем, які досліджував Д. М. Овсянико-Куликовський, можна виокремити такі: розуміння мови і мислення як творчих актів і основи світосприймання, національні і загальнолюдські цінності у розвитку обдарованої особистості, роль несвідомого у творчості людини. Усі вони знайшли своє відбиття і розвиток у сучасних напрямках психології.

Становлення поняття літературної обдарованості можна простежити у низці досліджень Д. М. Овсянико-Куликовського: «М. В. Гоголь» (1902), «Етюди про творчість А. П. Чехова» (1902), «Л. М. Толстой як митець» (1905), «Пушкін» (1909), «І. С. Тургенєв» (1909) та ін. Окремі результати досліджень психології літературної обдарованості є в «Історії російської інтелігенції» (1906-1911), «Психології національності» (книга вийшла після смерті вченого, у 1922 р., проте її складають статті, надруковані впродовж 1906 р. у газеті «Український вісник»). Для історико-психологічної реконструкції розуміння літературної обдарованості Д. М. Овсянико-Куликовським, визначалися і синтезувалися окремі позиції, прописані в численних працях дослідника. При цьому враховувалося, що думки вченого еволюціонували з розвитком його поглядів на особливості психології літературно обдарованої особистості.

Аналіз останніх публікацій. У сучасних дослідженнях наукової спадщини Д. М. Овсянико-Куликовського, яка за своєю суттю є синтетичною і відзначається притаманним постнекласичній науці методологічним плюралізмом, можна умовно виокремити філософський, естетичний, мовознавчий, літературознавчий, історичний та психологічний напрямки.

Оскільки дослідник у своїх численних публікаціях про психологічні особливості літературно обдарованої особистості, особливості психологічної норми та патології, складники психології національності оперує філософськими поняттями, виводячи висновки на рівень філософського узагальнення, то природно, що його ідеї цікавлять сучасних філософів (Л. Г. Дабло, 2011-2012; В. П. Крутоус, 2012). У контексті сучасного мовознавчого та літературознавчого аналізу наукова спадщина Д. М. Овсянико-Куликовського теж є актуальною (К. Е. Штайн, Д. І. Петренко, 2011; Л. М. Крупчанов, 2012; С. І. Сухих, 2001). Також наукові погляди Д. М. Овсянико-Куликовського розглядаються в контексті психоаналізу (І. В. Вернудіна, 2011; Я. Ю. Голобородько, 2013; М. К. Наєнко, 2013) і психології творчості (М. С. Гусельцева, 2015).

Проводячи паралелі з поглядами М. О. Бердяєва, С. Л. Франка, І. О. Сікорського та В. В. Зеньковського, В. А. Роменець доводив, що психологічні погляди Д. М. Овсянико-Куликовського випереджали свій час і були подібними до тих, що пізніше розвивалися екзистенційною психологією особистості, а в ширшому контексті –

започатковували культурно-гуманістичну психологію. Він визначає дослідника як одного із засновників Харківської школи психології творчості [5].

Назріла необхідність переосмислення критики психологічних поглядів Д. М. Овсянико-Куликовського, яка була здійснена здебільшого у першій половині ХХ століття, але й досі перебуває в науковому обігу. Однією з найменш вивчених ділянок психологічного спадку Д. М. Овсянико-Куликовського, що потребує спеціальних досліджень, є його концепція психології літературної творчості, в якій чільне місце займає літературно обдарована особистість.

Формулювання мети і завдань статті. Мета дослідження – здійснити історико-психологічну реконструкцію становлення поняття літературної обдарованості в контексті генези психологічних поглядів Д. М. Овсянико-Куликовського та його внеску в психологію обдарованості.

Реалізація мети дослідження передбачає вирішення таких **завдань**: 1) проаналізувати культурно-історичний і науковий контексти становлення поняття літературної обдарованості в психологічній концепції Д. М. Овсянико-Куликовського; 2) розкрити психологічні особливості поглядів Д. М. Овсянико-Куликовського на розвиток особистості загалом і літературно обдарованої особистості зокрема; 3) дослідити особливості врахування Д. М. Овсянико-Куликовським соціально-психологічних та творчо-технологічних чинників розвитку літературно обдарованої особистості; 4) здійснити історико-психологічну реконструкцію поняття літературно обдарованої особистості в психологічній спадщині Д. М. Овсянико-Куликовського.

Виклад результатів дослідження. В історії європейської філософської думки ХІХ століття ознаменовано розвитком ідей психології мови, філософії позитивізму, проникненням «психологізму» в різні сфери наукового пізнання, літератури й мистецтва. Впливовими були ідеї фундатора наукового мовознавства В. Гумбольдта про внутрішню форму мови, яка пов'язана з потребою людини в цілісному осмисленні світу, про «мовне світобачення», про те, що кожна мова містить у собі всю структуру понять представників того чи іншого народу.

Друга хвиля позитивізму, ідеї емпіріокритицизму, зокрема принцип економії енергії, який розробляли Р. Авенаріус й Е. Мах, справили значний вплив на Д. М. Овсянико-Куликовського і відобразилися в його подальших дослідженнях особливостей психології літературно обдарованої особистості.

Наприкінці ХІХ ст. відбувається розквіт європейської психологічної школи, ідеї якої асимілюються літературознавством. С.-М. Жирарден, Р. Мюллер-Фрайєнфельс започаткували психологічний метод у вивченні літературних творів. Е. Еннекен, основоположник

естопсихології, прагнув до поєднання естетичних та соціологічних критеріїв в оцінці художніх творів. Основи біографічного аналізу були закладені Ш. О. Сент-Бевом, а культурфілософського – І. Теном.

Харківська школа психології творчості, заснована видатним українським мовознавцем О.О. Потебнею, формувалася на європейській науковій традиції. У центрі уваги були проблеми взаємозв'язку мови й мислення, де мова – це не просто форма подачі думки, а й активний засіб її формування. Розроблялися теорії сприймання й розуміння художньої творчості, поняття про індивідуальний психологічний акт становлення художнього образу, особливості внутрішньої форми слова тощо. А. Г. Горнфельд досліджував роль свідомого та несвідомого в процесі творчості, «зовнішню» та «внутрішню» біографію автора і твору. Розвиток принципу «економії думки» Б. А. Лезіним передбачав урахування ролі неусвідомлюваного в психіці людини та розроблення теоретичних основ не лише художньої, а й наукової творчості. Т. І. Райнов розмежовував феноменологію творчості як науку про прояви свідомості та психологію творчості, яка аналізує склад індивідуальних психічних процесів, вивчає психологічні особливості ритму тощо.

Харківський період (1888-1905 рр.) був найпліднішим у науковій творчості Д. М. Овсянико-Куликовського. Він пов'язаний зі знайомством із О. О. Потебнею і його науковим методом, розвиваючи який, вчений понад три десятиліття досліджував психологічні аспекти творчості визначних письменників. У ці роки відбулася зміна наукових пріоритетів дослідника – від сходознавства до психології літературної обдарованості. Свідченням цього є його найвагоміші праці цього періоду: «Ведійські етюди. Indra-viṣvacarsani» (1891), «Релігія індусів у добу вед» та «Ведійські етюди. Сини Адіти» (1892), «Потебня як мовознавець-мислитель», «Про філософські елементи в працях Потебні», «Мова як мистецтво» (1893), «Нариси науки про мову», «Етюди про творчість І. С. Тургенєва» (1896), «Етюди про творчість А. П. Чехова» (1902), «Л. М. Толстой як митець» (1905).

Ще один етап наукової діяльності вченого пов'язаний із Петербургом (1905-1917 рр.). Там виходить друком зібрання його творів (9 томів), що включає дослідження психологічних особливостей літературної обдарованості І. С. Тургенєва, М. В. Гоголя, А. П. Чехова, Л. М. Толстого, О. С. Пушкіна, О. І. Герцена, Максима Горького та ін.

Особливу вагу для позиціонування Д. М. Овсянико-Куликовського як українського вченого мають його статті про поезію Т. Г. Шевченка та його роль для національного відродження України, які публікуються в 1911 та 1914 рр. Він зазначає, що Т. Г. Шевченко є не лише національним українським поетом, поетом національного відродження та спадкоємцем «української народної поезії високої якості»; його можна розглядати «і як загальнолюдського поета – і

таким чином прояснити значення Шевченка для України, для всієї Росії і для всього людства» [1, с. 465]. Творчість Т. Г. Шевченка вчений порівнює з творчістю Й. В. Гете, О. С. Пушкіна, Ф. Шиллера, тим самим визнаючи її мистецьку і духовну цінність й значення для української нації, а поета – національним генієм українського народу.

З Україною пов'язані три останні роки життя Д. М. Овсянико-Куликовського: у 1917 р. він повернувся до Одеси, де й помер у 1920 р. Власну точку зору як науковця та громадянина вчений переконливо обстоює у циклі статей «Думки вголос» та у автобіографічних «Споминах», завдяки яким можна простежити становлення його психологічних поглядів. Уже після його смерті вийшла праця «Психологія національності» (1922), у якій обґрунтовується положення про національні витoki становлення обдарованої особистості.

Результати історико-психологічної реконструкції поглядів Д. М. Овсянико-Куликовського на процеси становлення й діяльності літературно обдарованої особистості схематично зображені на рис. 1.

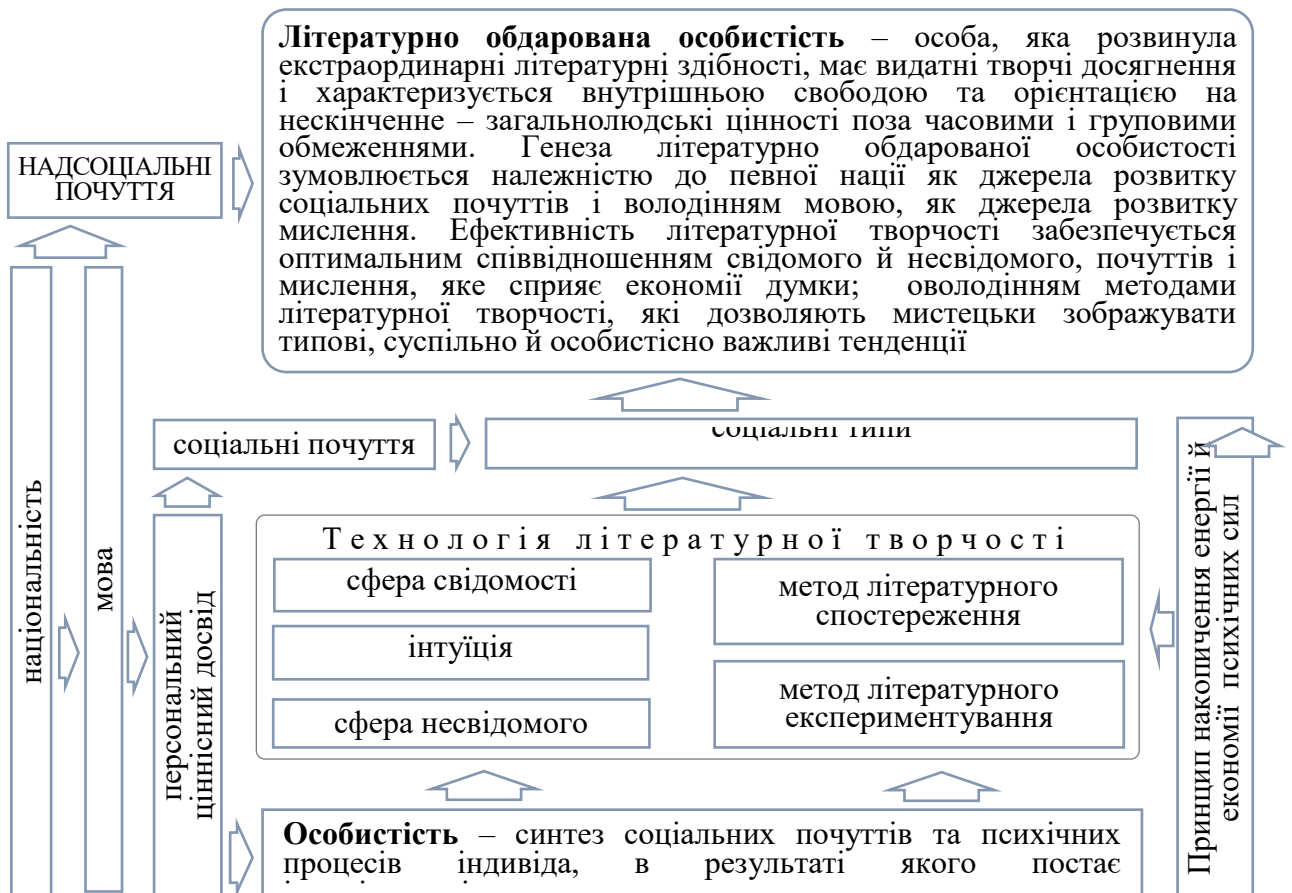

Рис. 1. Реконструйована модель літературно обдарованої особистості у психологічній спадщині Д. М. Овсянико-Куликовського

Важливими і такими, що випереджають свій час, є погляди Д. М. Овсянико-Куликовського на особистість як динамічну систему. «Прогрес в еволюції людської психіки зводиться 1) до вдосконалення,

збагачення, витончення розумової і почуттєвої сфер; 2) до підкорення вольового апарату владі розуму і вищих почуттів; 3) до зміцненню синтезу всіх елементів і процесів психіки. Цей синтез і є тим, що називається особистістю» [2, с. 258]. Особистість – продукт цивілізації, суспільного розвитку, прогресивного розвитку соціальних почуттів, синтез психічних процесів індивіда, у результаті якого постає індивідуальність, «стає можливою антитеза: я і суспільство. Індивід, що не має особистості, цієї антитези не знає: він не протиставляє себе суспільству, – він тоне в ньому» [там само, с. 276]. Зауважимо, що слово «суспільство» вживається дослідником у сучасному значенні «соціальна група»: «На цій сходинці ... індивід так тісно примикає до групи, що у нього немає психічної можливості протидіяти її тиску і вибратися із соціальних пут, що зв'язують його з усіх боків» [там само, с. 276].

Отже, для Д. М. Овсянико-Куликовського особистість – це 1) продукт розвитку соціальних відносин; 2) цілісність, яка є індивідуально унікальним поєднанням соціальних почуттів та психічних процесів; 3) можливість виходити за межі групових норм та уявлень і навіть протиставляти їм власні. Протиставлення, зрозуміло, означає не конфронтацію, а висунення ідей та думок, які відрізняються від загальноприйнятих. Літературна творчість є одним із можливих способів конструктивного протиставлення особистості й суспільства, у результаті якого продукуються нові ідеї й відбувається розвиток.

За Д. М. Овсянико-Куликовським, розвиток особистості загалом і літературно обдарованої зокрема відбувається у ментальному просторі, який задається векторами національності, мови та індивідуальними трансформаціями принципу накопичення енергії й економії психічних сил.

Національність розуміється Д. М. Овсянико-Куликовським як «...об'єднання соціальних груп у ширшу групу на основі спільної мови, що досягла певного рівня розвитку і є психічною основою для колективної розумової діяльності, що прагне вивищитися над тим, що безпосередньо дано в мові» [2, с. 281]. В обдарованих людей яскраво виражені національні відмінності, сила й стійкість їхньої національності пропорційна глибині розуму й обдарування. У так званій «середній людині» національні характеристики виражені меншою мірою, частково «закриваються» рисами класової і професійної психології та не вирізняються стійкістю. Вчений зазначає, що саме до талантів та геніїв потрібно звертатися з метою вивчення особливостей психології національності, адже вони не стільки виявляють національний устрій, скільки розвивають і навіть створюють його.

Учений приділяв особливу увагу поняттю «національний геній», який, на його думку, є формотворчим чинником психології

національності. Виразниками національного генія народу він вважав поетів. «Великі поети завжди *національні за характером, за духом своєї творчості*: вони відображають і втілюють у своїй діяльності, переважно в її шляхах і прийомах, відомі сторони так званого *національного генія* того народу, до якого вони належать *за мовою*. Великі поети *типові* для своєї національності: Софокл – типовий еллін, Шекспір – типовий англієць, Гете – геній німецький і т.д.» [2, с. 2]. Вивчення психологічного зв'язку творчості поета з її національними витоками, на думку вченого, може допомогти зрозуміти природу художньої творчості як психологічного явища.

Поділяючи думку О. О. Потєбні про те, що першоджерелом мистецтва є мова, Д. М. Овсянико-Куликовський пише: «Мова – не лише засіб передачі думки. Це – передусім знаряддя мислення. Вона – складний процес *аперцепції* уявлень, понять та інших розумових актів *граматичними категоріями*» [2, с. 265]. Під граматичними категоріями розуміються частини мови і речення, які засвоюються в ранньому дитинстві та переходять у сферу несвідомого, частково автоматизують сприймання й діяльність і економлять в такий спосіб розумові сили. Думка є рухом від одиничного, часткового, конкретного до узагальненого, абстрактного, «...найважливіша дія абстракції зосереджена не у формальних частинах слова, а в його матеріальному (лексичному) змісті: конкретні уявлення узагальнюються або в *типових образах* (це шлях мистецтва, окрім лірики), або в *абстрактних поняттях* (це – шлях науки і філософії)» [там само, с. 270].

Застосовуючи принцип збереження енергії до збереження енергії «психічної», Д. М. Овсянико-Куликовський вважав його основою творчості: «...у всьому психічному *творчість* може бути лише там, де є *збереження сили*. ... Накопичення передуює звільненню, і сама творчість як звільнення зв'язаної сили, не є розтратою накопиченого, а завжди веде до нового накопичення, яке виявиться раніше чи пізніше» [2, с. 290]. Цей принцип послідовно проводиться дослідником у його поглядах і на роль мови, і на співвідношення почуття і думки, і на функції свідомого і несвідомого у творчому процесі.

Незважаючи на те, що вся методологія «психології мови» була спрямована на пошук об'єктивних методів дослідження, що проявилось, наприклад, в іманентному підході до інтерпретації літературного твору (Е. Штайгер, В. Кайзер), основу авторського методу Д. М. Овсянико-Куликовського становив аналіз літературних творів у нерозривному зв'язку з аналізом особистості їх авторів, їхнього персонального досвіду, особливостей світосприймання і мислення.

Психологізм Д. М. Овсянико-Куликовського простежується в його поглядах на генезу особистості письменників та її відображення в

характері літературних героїв, їх складності, здатності до розвитку та змін, пов'язаних як із хронологічним віком, так і зі ставленням до віку, що притаманне тій чи іншій суспільно-історичній формації. Можна виокремити такі лінії аналізу вікових чинників літературної обдарованості у творчій спадщині Д. М. Овсянико-Куликовського: 1) аналіз інтерпретацій ним біографічних фактів і періодів життя письменників, творчість яких він досліджує; 2) аналіз вікових аспектів прояву чи розвитку здібностей літературних персонажів; 3) трансформація поглядів самого Д. М. Овсянико-Куликовського на вікові особливості літературно обдарованої особистості. Досліджуючи психологічні витoki творчості видатних письменників, учений приділяє основну увагу двом періодам: молодості та другій половині життя. При тому, що він загалом розглядав розвиток особистості як еволюційний процес, його інтерпретації виходять за межі контексту лінійного розвитку і описують явище, яке пізніше отримало назву «кризи середини життя». Вікові зміни у біографії видатних літераторів для Д. М. Овсянико-Куликовського – це насамперед розширення ціннісного поля їхнього відображення світу, рух від особистого до соціально типового і далі – до загальнолюдського.

Особливості написання літературного твору, як зазначає вчений, головним чином залежать від взаємодії мисленневих процесів із почуттями. Останні входять до нього разом із тим життєвим матеріалом, на вивчення та пояснення якого спрямовано творчість письменника. «Почуття завжди конкретні, значною мірою індивідуальні. Вони – інтимне надбання особистості. Як такі, вони в своєму справжньому, живому вигляді, не підлягають узагальненню, і не представляють загального інтересу – на зразок того, який мають продукти думки. Вивчаючи чутливу душу людини, ви вивчаєте окремий випадок, неповторний факт. Лише в переробці силами мистецтва цей інтимний, індивідуальний світ перетворюється в дещо узагальнене, стає спільним надбанням» [2, с. 75]. Розмірковуючи над тим, чи тотожні ці почуття з аналогічними, які той самий митець переживає поза творчістю, Д. М. Овсянико-Куликовський доходить висновку, що йдеться про аналогію, а не про повну тотожність, з тієї причини, що у творчості суб'єкт, що сприймає, не є таким, яким він є поза творчістю.

Дослідник пропонує класифікацію почуттів, що базується на еволюційному критерії: 1) органічні (біологічні), 2) над-органічні, 3) соціальні, 4) над-соціальні. Підкреслюється важливість соціальних почуттів: «...сама *особистість* є продуктом (притому порівняно-пізнім) розвитку спільності, вона ... утворилася шляхом прогресивного розвитку саме *соціальних* (а не органічних й інших) почуттів» [2, с. 275]. Надсоціальні почуття – це релігійні і моральні почуття. Вони особливі, бо одночасно є і почуттями, і думкою, і в цьому розумінні відіграють ключову роль як у творчості, так у синтезі особистості,

підтриманні її цілісності й єдності. Надсоціальні почуття ведуть до появи ідеї нескінченного, що властиво великим мислителям і вченим, «... яка служить необхідним психологічним і логічним підґрунтям як метафізичного, так і науково-філософського, і спеціально-наукового пізнання» [там само, с. 295].

В основі методології вченого, яка відображає його позицію щодо когнітивної та емоційної сфер обдарованої особистості, лежить ідея про існування двох методів художньої творчості: спостережливого (рос. «наблюдательного») та експериментального. Безумовно, назви методів перегукуються з основними методами психології, але є й очевидна різниця. Щоб розмежувати поняття, надалі ми називатимемо методи літературної творчості Д. М. Овсянико-Куликовського літературним спостереженням і літературним експериментуванням. Митець або відтворює свої спостереження за дійсністю та робить висновки з них (О. С. Пушкін, І. С. Тургенєв, М. Ю. Лермонтов, О. М. Островський, Л. М. Толстой), або ж ставить своєрідні досліди (експерименти) над дійсністю, зображуючи її елементи в таких поєднаннях, які мають рельєфніше, яскравіше висвітлити її справжню картину (М. В. Гоголь, А. П. Чехов, М. Є. Салтиков-Щедрін, Ф. М. Достоєвський). Намагаючись бути максимально об'єктивним, учений віддає перевагу методу літературного спостереження, адже він лежить в основі «психології спостережливого мистецтва», метою якого є пізнання людини, розкриття психології взаємовідносин між людиною та суспільством та постановка моральних завдань.

На переконання Д. М. Овсянико-Куликовського, психіка людини складається з двох рівнів – свідомого і несвідомого, між якими відбувається постійна взаємодія, в ході якої народжується думка, що тісно пов'язана з мовою та мовленням. Несвідоме розглядається як резервуар для накопичення розумової сили, яка повною мірою проявляється в свідомій роботі думки, підсиленої енергією мови.

Значення несвідомого для творчості обдарованої особистості, на думку Д. М. Овсянико-Куликовського, є похідним від якості та кількості матеріалу, що зберігається в ньому. Із несвідомого у свідоме і навпаки відбувається постійний перехід асоціацій. Робота свідомості визначається напруженістю уваги і ступенем втомлюваності. Мірою роботи несвідомого є той внесок, який воно вносить у свідомість у процесі творчості. Якщо цей внесок багатий на ідеї, за допомогою яких упорядковується матеріал у свідомості, то робота несвідомого значна та цінна. Якщо навпаки – робота несвідомого непродуктивна. Після більш або менш інтенсивного опрацювання в свідомості, значна частина матеріалу, який в подальшому використовуватиме письменник (враження, спостереження, роздуми тощо), залишається у сфері несвідомого, в результаті чого остання отримує не лише образ, але й його тлумачення.

Взаємодія свідомого та несвідомого у творчому процесі відбувається так: перша стадія – свідома робота думки; друга стадія – результати свідомої роботи «передаються» до сфери несвідомого, де й розпочинається власне творчий процес; на третій стадії процесу з'являється натхнення, яке дає про себе знати почуттям інтелектуальної насолоди, радості думки, і яке засвідчує перехід від несвідомого у сферу свідомості; четверта стадія – свідома «перевірка» створеного за значимими критеріями.

Інтуїція, про яку Д. М. Овсянико-Куликовський розмірковує в контексті особливостей «спостережливого» та «експериментального» методів, має почуттєву природу. Дослідник зазначає, що художній дослід (експеримент) як метод художнього пізнання людини та навколишньої дійсності побазований на дії певних почуттів, за допомогою яких митець реагує на враження дійсності, та на особливому ладові думок, відповідному цим почуттям. Ці почуття та думки утворюють інтуїцію, з якою митець розпочинає дослід, і яка надає останньому відповідний напрямок. Д. М. Овсянико-Куликовський знаходить те, що об'єднує усіх митців-експериментаторів: це, переважно, негативні емоційні стани. Для митців-спостерігачів, на думку автора, характерним є те, що матеріал для творчості – споглядання життя та дослідження людей – викликає розмаїття почуттів та думок, які врівноважують одне одного.

Д. М. Овсянико-Куликовський детально аналізує психологічні особливості літературних персонажів за критерієм їх типовості (побутової, гендерної, національної). М. В. Гоголь перетворював свої побутові типи, які були продуктом художнього експерименту, у національні. Оскільки в побутових типах домінували негативні риси, то й національні ознаки отримали в цих образах відповідне забарвлення («брехня Хлестакова, грубість Собакевича, солодкуватість Манілова отримали відбиток особливої – російської – брехні, специфічно російської грубості, солодкавості.» **[Ошибка! Источник ссылки не найден., с. 323]**). У психологічних портретах жіночих персонажів, на думку вченого, найповніше проявляється літературна обдарованість І. С. Тургенєва. Ряд його жіночих типів Д. М. Овсянико-Куликовський вважає одним із головних художніх подвигів письменника, адже він, базуючись на «таких нікчемних даних дійсності», створює «ідеальні жіночі образи, в яких немає й тіні чогось штучного» [3]. Зобразити, те що бачить кожен, але фрагментарно, нечітко, як типове, таке, що демонструє певну тенденцію в суспільному розвитку – це, на думку Д. М. Овсянико-Куликовського, ознака літературного таланту.

Отже, літературно обдарована особистість для Д. М. Овсянико-Куликовського, це насамперед людина, яка має видатні літературні досягнення. Це людина з вираженими національними цінностями, чий персональний досвід відображається у збагачених надсоціальних

почуттях, мові й мисленні. Процес її літературної творчості – це постійна взаємодія свідомого й несвідомого з допомогою інтуїції. Володіння основними методами – літературним спостереженням і літературним експериментуванням – дозволяє обдарованій особистості змальовувати соціальні типи, які відображають важливі для більшості людей, а то й для всього людства тенденції. Ознаками обдарованої особистості за Д. М. Овсянико-Куликовським, є здатність до творчості й оригінальність, внутрішня свобода та ідея нескінченного, які можуть передаватися іншим через твори мистецтва. Поняття нескінченного – це метафора, яка використовується дослідником для позначення загальнолюдської цінності літературної творчості, що визначається не за зовнішніми, а за внутрішніми критеріями. Найважливіший з них – особливе почуття, що формується під впливом мови і релігії в національному середовищі та трансформується у «...різновид «внутрішнього голосу», в психічну категорію, у невсипущий душевний регулятор, що завжди напоготові, обов'язок якого – оцінювати вчинки, помисли, бажання, пристрасті й т.д. з особливої точки зору, не юридичної, не утилітарної, взагалі не соціальної, а з деякої іншої, що з'єднується людиною з поняттям совісті...» [2, с. 296]. Це почуття водночас особистісне і надгрупове, надсоціальне. «Совість ясно дає зрозуміти, що вона прагне до того, щоб людина була особистістю, а не лише особиною, і, поверх усяких груп, до яких вона входить, ставала учасником усього людства» [там само, с. 297].

Для позначення вищого рівня обдарованості досить обмеженого кола митців, таких як Й. В. Гете, М. В. Гоголь, О. С. Пушкін, А. Міцкевич, Т. Г. Шевченко, дослідник вживає термін «геніальність». Поняття «обдарованість», «блискуча обдарованість», «першорядне обдарування» і «талант» вчений застосовує по відношенню до М. О. Добролюбова, А. П. Чехова. Важливо, що «значення творів геніального митця виходить далеко за межі часу, місця, нації» [4, с. 1].

Відмінність геніальності полягає в особливому співвідношенні почуттів і думки, яке зумовлює економію психічної енергії і, певною мірою, й особистісні властивості обдарованих людей. Почуття егоїстичні в тому розумінні, що вони зв'язані з «Я» суб'єкта. «У сфері чистої думки, навпаки, чим могутніша, чим досконаліша і вища думка, тим слабший її зв'язок з «я» суб'єкта, тим далі стоїть вона від цього «я»: за своєю природою думка, на противагу почуттю, *не егоцентрична*» [2, с. 262-263]. Відтак виникає «передчуття самотності і самоцінності розумових актів» [там само, с. 264] як таких, що мають відношення не до конкретної людини, а до людей загалом.

Ідея нескінченного, або, за сучасною термінологією, відданості загальнолюдським цінностям, допомагає обдарованій людині почуватися психологічно благополучно навіть у ситуаціях

нерозуміння й невизнання. «Із усіх видів самотності найбільш стерпна – це саме самотність розумова. Вона – неминуча доля того, хто живе вищими інтересами думки посеред суспільства, якому ці інтереси чужі й незрозумілі» [2, с. 230].

Літературно обдарована особистість саме через особливості своєї психічної організації, через переважання відстороненого абстрактного мислення над ситуативними, реактивними почуттями володіє найвищою особистісною цінністю – свободою. «Уявімо собі картину душевного життя, що керується афектами і пристрастями, – при мінімумі розумової діяльності, при відсутності абстрактних ідей, – і ми отримаємо те, що Спіноза справедливо називав *рабством* [2, с. 272]. «Уявімо собі картину душевного життя, що керується інтересами абстрактної думки, – при мінімумі афектів, при відсутності пристрастей, – і ми отримаємо те, що Спіноза, кращий представник такого життя, справедливо називав *свободою*» [там само, с. 272].

Висновки. Результати дослідження психологічної спадщини Д. М. Овсянико-Куликовського дозволили зробити ряд висновків.

1. Поняття про літературно обдаровану особистість формувалося дослідником і тривалий час еволюціонувало в науковому контексті другої хвилі позитивної філософії, європейського та українського мовознавства та літературознавства.

2. У Д. М. Овсянико-Куликовського склалася передова для свого часу концепція особистості як синтезу соціальних почуттів та психічних процесів і становлення індивідуальності. Розвиток літературних здібностей зумовлюється персональним ціннісним досвідом письменника, індивідуальним співвідношенням його соціальних почуттів і мислення, яке дозволяє оригінально й психологічно достовірно зображувати соціально типові в літературних творах.

3. До основних соціально-психологічних чинників розвитку літературно обдарованої особистості Д. М. Овсянико-Куликовський відносить національність як джерело соціальних і надсоціальних почуттів (релігійних і моральних), мову як ментальний код та закон економії психічної енергії як механізм творчості. Творчо-технологічні чинники становлення літературно обдарованої особистості можна поділити на дві групи: інтраперсональні – взаємодія сфер свідомого і несвідомого та інтуїція; власне технологічні – методи літературного спостереження та експериментування.

4. Результатом дослідження психологічної спадщини Д. М. Овсянико-Куликовського стала історико-психологічна реконструкція його розуміння літературно обдарованої особистості – це особа, видатні літературні досягнення якої стали можливими завдяки належності до певної нації, володінню мовою, технологією літературної творчості, саморозвитку здібностей зображувати соціально типові, і якій притаманні внутрішня свобода та орієнтація

на нескінченне – загальнолюдські цінності поза часовими і груповими обмеженнями.

Список використаної літератури:

1. Овсянико-Куликовський Д. М. Національні та загальнолюдські елементи в поезії Т. Г. Шевченка. Світова велич Шевченка: збірник матеріалів про творчість Т. Г. Шевченка в трьох томах / Ред. кол.: М. П. Бажан, М. П. Комишанченко та ін. Т. 1: Т. Г. Шевченко у вітчизняному дожовтневому літературознавстві. Київ: Держлітвидав України, 1964. С. 464-466.
2. Овсянико-Куликовський Д. Н. Вопросы психологии творчества: Пушкин, Гейне, Гете, Чехов. К психологии мысли и творчества. Изд. 3-е. Москва: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. 304 с.
3. Овсянико-Куликовский Д. Н. Литературно-критические работы: в 2 т. Москва: Художественная литература, 1989. Т. 1. 542 с.
4. Осьмаков Н. В. Психологическое направление в русском литературоведении: Д. Н. Овсянико-Куликовский. Москва: Просвещение, 1981. 160 с.
5. Роменець В. А. Психологія особистості: діалектика життя і творчості. Історія психології: ХІХ – початок ХХ століття: навчальний посібник. Київ: Либідь, 2007. С. 544-631.

References:

1. Ovsianyko-Kulykovskiy, D. M. (1964) Natsionalni ta zahalnoliudski elementy v poezii T. H. Shevchenka. Svitova velych Shevchenka: zbirnyk materialiv pro tvorchist T. H. Shevchenka v trokh tomakh / Red. kol.: M. P. Bazhan, M. P. Komyshanchenko ta in. T. 1: T. H. Shevchenko u vitchyznianomu dozhovtnevomu literaturoznavstvi. Kyiv: Derzhlitvydav Ukrainy, 464-466 [in Ukrainian].
2. Ovsianyko-Kulykovskiy, D. N. (2009) Voprosy psykholohyy tvorchestva: Pushkyn, Heine, Hete, Chekhov. K psykholohyy mysly y tvorchestva. Yzd.3-e. Moskva: Knyzhnyi dom «LYBROKOM», 304 [in Russian].
3. Ovsianyko-Kulykovskiy, D. N. (1989) Lyteraturno-krytycheskye raboty: v 2 t. Moskva: Khudozhestvennaia lyteratura, 1, 542 [in Russian].
4. Osmakov, N. V. (1981) Psyskholohycheskoe napravlenye v russkom lyteraturovedenyu: D. N. Ovsianyko-Kulykovskiy. Moskva: Prosveshchenye, 160 [in Russian].
5. Romenets, V. A. (2007) Psyskholohiia osobystosti: dialektyka zhyttia i tvorchosti. Istoriia psykholohii: KhKh – pochatok KhKh stolittia: navchalnyi posibnyk. Kyiv: Lybid, 544-631 [in Ukrainian].

Музыка А. Л., Загурская Е. В.

Литературно одаренная личность в психологическом наследии Д. Н. Овсянико-Куликовского

В статье анализируется психологическая наследие Д. Н. Овсянико-Куликовского в контексте философии, европейского и украинского языкознания и литературоведения конца ХІХ - начала ХХ в. Осуществлена историко-психологическая реконструкция взглядов Д. Н. Овсянико-Куликовского на литературно одаренную личность. Это человек, который развил экстраординарные литературные способности, имеет выдающиеся творческие достижения и характеризуется внутренней свободой и ориентацией на бесконечное – общечеловеческие ценности вне временных и групповых

ограничений. Генезис литературно одаренной личности обусловлен принадлежностью к определенной нации как источнику развития социальных чувств и владения языком, как источнику развития мышления. Эффективность литературного творчества обеспечивается оптимальным соотношением сознательного и бессознательного, чувств и мышления, что способствует экономии мысли; овладению методами литературного творчества, которые позволяют искусно изображать типичные, общественно и личностно важные тенденции.

Ключевые слова: *литературно одаренная личность, национальный гений, сверхсоциальные чувства, накопление и сохранение психических сил, сознательное, бессознательное, интуиция.*

Muzyka O. L., Zagurska E. V.

Literary gifted personality in the psychological heritage of D.M. Ovsyanyko-Kulykovsky

The article analyzes the psychological heritage of D.M. Ovsyaniko-Kulikovsky in the context of philosophy, European and Ukrainian linguistics and literary studies of the late XIX - early XX centuries. The historical-psychological reconstruction of the views of D. M. Ovsyaniko-Kulykovsky on the literary gifted person is made. This is a person who has developed extraordinary literary abilities, has outstanding creative achievements and is characterized by inner freedom and orientation to the infinite - universal values beyond time and group constraints. The genesis of a literary gifted personality is conditioned by belonging to a particular nation as a source of social emotion development and language acquisition as a source of thought development. The effectiveness of literary creativity is ensured by the optimal balance of the conscious and the unconscious, feelings and thinking, which contributes to the saving of thought; mastering methods of literary creativity that allow to artificially portray typical, socially and personally important trends.

Key words: *literary gifted person, national genius, supersocial feelings, accumulation and preservation of psychic powers, conscious, unconscious, intuition*